

*Bayramova Lalə Məzahir qızı,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
AMEA-nın akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqşünaslıq İnstitutunun Təhsil
şöbəsinin müdiri, aparıcı elmi işçisi, BDU-
nun Şərqşünaslıq fakültəsinin müəllimi,
Email: bayramova78@hotmail.com*

QƏDİM ŞƏRQ ABİDƏLƏRİNİN TƏRCÜMƏ EDİLMƏSİNDƏ LİNGVİSTİK KEYFİYYƏT TƏMİNATI

İstər Qərb, istərsə də şərq sivilizasiyalarının mahiyyətinin ədəbi-mədəni əlaqələrinin dərinədən öyrənilməsi üçün qədim abidələrin tərcümə olunaraq yayılmasının xüsusilə əhəmiyyəti vardır. Bu da yalnız bəşər mədəniyyətinin əsaslarını araşdırmaq baxımından deyil, qloballaşan dünyamızın ortaq yönlerini, müştərək dəyərlərini dərk etmək baxımından da əhəmiyyətlidir. Dünya xalqlarının ədəbi irsini nəzərdən keçirdikdə, şərq xalqlarının böyük ədəbi irsə sahib olduğunu görməmək qeyri-mümkündür. Poeziya və nəsrin yer aldığı qədim ədəbi abidələr şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələridir. Bu nümunələrin əsas hissəsini dastanlar təşkil edir. Azərbaycan ədəbiyyatında bir çox şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindən “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu”, “Qaçaq Nəbi”, “Qaçaq Kərəm”, “Molla Nur”, “Səttərxan kimi dastanları məşhurdur. Onların arasından “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı ən qədim abidələrdəndir. Bir çox dünya dillərinə tərcümə olunmuş soykökümüzü, kimliyimizi bildirən bu abidənin tərcümə edilməsində lingvistik keyfiyyət təminatı çox geniş bir mövzudur. İngilis dilinə folklorşünaslarından F.Dits, P.Mirabil, C.Lusin tərcümə etmişdir.

Qədim şərq abidələrinin tərcümə edilməsində lingvistik keyfiyyət təminatından danışarkən həm tərcüməyə, həm də tədqiqata cəlb etdiyimiz qədim ərəb abidəsi “Əyyəmu-l-arab”ın əyani tərcümə mərhələsindən qısa şəkildə bəhs etmək yerinə düşərdi. Belə ki, bu möhtəşəm abidə BMT-nin 6 rəsmi və işlək dillərindən biri, eləcə də dünya dilləri arasında çətinlik səviyyəsinə görə ikinci dil hesab edilən ərəb dilində yazıya alınmışdır. Belə bir çətin dildən öz doğma dilimizə ədəbi nümunələri, xüsusilə qədim abidələri tərcümə etmək çox ağır və məsuliyyətli bir işdir.

Yer üzərində xalqlar, millətlər, fərdlər, düşüncələr müxtəlif olduğu kimi tərcüməyə münasibət də fərqlidir. Şübhəsiz ki, tərcümədə əsas şərt ilk növbədə, öz dilinin imkanlarını mükəmməl bilməkdir. Əsərin ruhunu tutmaq nə qədər çətin olsa da, işdən mənəvi zövq almaq da vacibdir. Lakin öz dilinə yaxından bələd deyilsənsə, görülmüş işi yalnız çevirmə adlandırmaq olar. “Əyyəmu-l-arab” əsərinin yaşam hədudlarını genişləndirməkdən ötrü onun tərcüməsi ən vacib vasitələrdən biridir. Azərbaycan-ərəb ədəbi əlaqələrinin tarixi tədqiqatçılar tərəfindən əsas etibarlı ilə VII əsrə aid edilir. Belə ki, islam dininin meydana gəlməsi ilə ərəb-islam mədəniyyətinin Şərq dünyasındakı intişarı dil faktına da öz təsirini göstərmiş olur və bu əlaqələr, ilk növbədə, Azərbaycan müəlliflərinin öz əsərlərini ərəb dilində yazmaları formasında təzahür edir. Mədəniyyət tariximizdə klassiklərimizin yaratdığı orijinal əsərlərlə yanaşı, tərcümə abidələri də mühüm yer tutur. Orta əsr Azərbaycan ədəbiyyatının aparıcı qollarından sayılan bu sahədə klassik tərcümələr əsasən üç növdə özünü gös-

tərir: hərfi, əslinə uyğun və sərbəst (yaradıcı) tərcümə. XI – XVI əsrlərdə Xətib Təbrizi, Nəsimi, Füzuli, Nişatı Dövlətoğlu Yusif, Mahmud Şirvani kimi görkəmli sənətkarlar eyni zamanda mahir mütərcimlər olmuşlar. Üç növ tərcümə ilə yanaşı, klassik dönm ədəbiyyatında janr transformasiyası ilə nəsr əsərləri nəzmlə, nəzm əsərlərinin nəzm və nəslə tərcüməsi də mövcud olmuşdur. İslam dinin yayılmasından sonra bu dinin əsas daşıyıcıları olan ərəblər, farslar və türklər arasında istər ictimai–siyasi, istərsə də ədəbi–mədəni əlaqələr geniş vüsət almış və bu əlaqələrin məntiqi nəticəsi olaraq bütün Müsəlman Şərqində, o cümlədən Azərbaycanda tərcümə sənəti bir zərurət olaraq meydana çıxmışdır. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatının dünya şöhrətli söz ustalarından olan Məhəmməd Füzulinin (1494–1556) türk, fars və ərəb dillərində yaratdığı əsərlərindən on iki qəsidəsi və “Mətləul–etiqađ” (“İnsanın başlanğıcı”) adlı elmi – fəlsəfi əsərləri ilə yanaşı ərəb dilində “Hədisi–ərbəin” (“Qırx hədis”) adlı bir tərcüməsi vardır.

“Əyyəmu-l-arab” əsərində bir çox tarixi hadisələr, müharibələr mövcuddur. Bu baxımdan əsəri həm ədəbi, həm də tarixi abidə adlandırmaq olar. Belə ədəbi-tarixi qədim abidəni tərcümə etdikdə əsas da tarixi hadisələri dərinədən öyrənmək lazımdır. Tərcümə mərhələsində bir çox dəyərli tarixi mənbələrə müraciət olunmuş, əsərin tarixi prinsipləri qorunub saxlanılmışdır.

“Əyyəmu-l-arab” əsərinin özünəməxsus xüsusiyyətləri, ifadə tərzı olduğundan onun tərcüməsi də hədəf mətnində öz əksini tapmalıdır. Əsərin mətni içərisində tərcümə üçün ən çətinlik törədən poeziya nümunələridir. Ərəb ədəbiyyatı tarixinin ən qədim dövrü Cahiliyyə dövründən tutmuş, Əməvilər, Abbasilər dövrünün tanınmış şairlərinin şeirləri yer almışdır. Bu şeirlərin səhih tərcüməsi o zaman mümkün olur ki, mütləq şəkildə mətnində yer almış şeirlərin müəlliflərinin yaradıcılığına yaxından bələd olmaq lazımdır.

“Əyyəmu-l-arab” əsərinin tərcümə edilməsində lingvistik keyfiyyətin təmin olunması baxımından müxtəlif sistemli dillərdəki tərcümə spesifikasiyasını, xüsusilə poetik zənginliyin fonetik, leksik-semantik, sintaktik vasitələrdə ifadə vasitələri və həmin vasitələrin yaratdığı sistemi izlənilmişdir. Təbiidir ki, tərcümə zamanı ərəb dilində yazılmış bu möhtəşəm əsərin orijinal bədii vasitələri bu dilin milli çalarlarını qoruyub saxlamaqla ana dilimizə tərcümə edilmişdir. Eləcə də sözün təsir qüvvəsini artırmaq üçün ritorik sual cümlələrindən, elliptik cümlələrdən də istifadə olunmuşdur. Bədii təsvir vasitələrindən olan alliterasiya, yəni müəyyən bir mətnin daxilində, məsələn, atalar sözləri, zərb məsəllər, yanıltmaclar, tapmacalar və s. oxşar və ya eyni samit səslərin təkrarı yolu, təzadlardan (antiteza) istifadə, bədii mənanı qüvvətləndirmək üçün cümlənin əvvəlində bir neçə fonetik səs tərkibinin, morfoloji və ya sintaktik vahidin təkrarı yolu ilə alınan üslubi fiqur (anafora), söz sırası yerdəyişməsi (inversiya) ilə məntiqi vurğu, sözün məcazi mənalardan istifadə etməklə metafor əsas vasitə kimi müraciət edilmişdir. Buradan da belə aydın olur ki, nəinki “Əyyəmu-l-arab” əsərinin, ümumilikdə istənilən şərq abidəsinin lingvistik tərcüməsinin təmin edilməsi üçün ədəbiyyat nəzəriyyəsinə mükəmməl yiyələnmək lazımdır.

“Əyyəmu-l-arab” əsərində ədəbi-tarixi hadisələrdən savayı müqəddəs “Qurani-Kərim”in surələrinə müraciət olunmuşdur. Məsələn, “Qurani Kərim”in məşhur surələrindən “Fil” surəsi bu abidədə yer alıb. Demək əsərin tərcümə edilməsinin keyfiyyətinin təmin olunmasında əsas da “Qurani Kərim”i bir elm kimi bilmək lazımdır.

Bir sözlə, “Əyyəmu-l-arab” əsəri kimi istənilən şərq abidəsinin lingivistik tərcüməsinin keyfiyyətini təmin etmək məqsədi ilə, mədəni-tarixi hadisələr tərcümə edildiyi və ediləcəyi dilin incəlikləri qədər öyrənilməlidir. Bu zaman lingivistik tərcüməsinin keyfiyyəti mükəmməl şəkildə təmin ediləcək.